

sklopu država. Istina je, da su se tokom vremena i istoriskog razvitka narodi gotovo svuda izmešali među sobom tako, da je postalo gotovo nemoguće obrazovati čisto nacionalne države. To je naposljetku moralo izazvati reakciju koja je dobila izraza u težnji, da se sklop državne organizacije, koliko je god moguće, podesi, ili čak i podčini, prirodnoj i logičnoj potrebi, da jedan narod bude u jednoj državi, i da svaki narod ima svoju narodnu državu. Nacionalni princip bio je, i ako u starije doba nesvesno, uvek važan faktor u životu država i naroda" (Stanojević, 1915). S druge strane, naciji je dozvoljeno da "se širi" prema uvek iznova pretpostavljenim granicama države, pa je država čak i najmanja, bila puna "stranaca", a što se više širila, "strani" elemenat je bio brojniji, da bi jugoslavenska država dovela naciju u položaj manjine u odnosu na celokupnu populaciju. Nestabilnost danas prisutne redukovane države proističe iz istog ekskluzivnog definisanja nacije, a uz nju i iz ekskluzivnog definisanja pojmova "nacionalna država" i "nacionalni interes". Umesto da država pomogne u određivanju nacije, a to znači i nacionalnog (zajedničkog) interesa svih građana, nacija se poziva da stvori državu i nametne joj "nacionalni interes" koji nikad ne može biti interes svih državljana.

Budući da su dva najopštija koncepta nacije definisana pre nego što su okolnosti omogućile nastanak države, slična raznolikost je bila prisutna i u definisanju okvira buduće srpske države. Ne može se reći da su srpski intelektualci imali jasan koncept teritorije koja "pripada" srpskom narodu i u zavisnosti od različitih političkih potreba trenutka, sa istim žarom videli su širenje srpske države u dijametralno različitim pravcima. Osnovna romantičarska podloga bila je "Dušanovo carstvo", ali realno rasprostiranje štokavštine i pravoslavlja, a posebno realno teritorijalno rasprostiranje naroda koji se identifikovao sa srpskim imenom, nije se nikako geografski poklapalo sa ovom "vizijom". Zato je "Dušanovo carstvo" pokrivalo više imaginarnu ideju o veličini i snazi nego što je ikada bio realan zahtev za teritorijalnim širenjem, budući da se na njega pozivalo i kada se tražilo širenje ka jugu i jugozapadu, ali i ka severu i severozapadu. Uz zahtev za "Dušanim carstvom", tražilo se i Milutinovo, i "srpska" Sofija, i "carsko" Skoplje i "Markov" Prilep, i okolina Soluna, i Dubrovnik i Drač... Svi ovi koncepti nosili su kontradiktorna tumačenja nacije i istovremeno proizvodili sve moguće naučne vratolomije da se dokaže da upravo na toj (trenutno politički aktuelnoj) strani leži bilo istorijsko, bilo etničko, bilo teritorijalno "pravo".

Iz ovakve percepcije nacije i nacionalne države nastao je nacionalizam, takođe kao "organski", sa podrazumevanjem bespogovorne pripadnosti, tumačenjem različitog mišljenja kao izdaje i sa uverenjem da je svoje i, još više, tuđe individualno žrtvovanje ideal patriotizma. Bilo bi sasvim uprošćeno i naivno verovati da je ovakav nacionalizam kod dela savremenih intelektualaca opšteprihvaćen iz puke osećajnosti. Naprotiv, on je uglavnom bio i ostao sasvim racionalan, proističao je iz političkih razloga, ali, kako mu je iracionalnost argumenata bila nužna potpora za potvrđivanje idealizma i čistote osećanja "široke duše", a ne "zapadnjačkih" materijalnih interesa, prividno se zadržavao na osećajnom planu, na ljubavi prema naciji, prema "braći" i "žrtvi" za njihovu slobodu. Tako je sasvim racionalan politički koncept, npr. izlaska na more početkom 20. veka, kao ekonomske nužnosti radi napretka države, objašnjavao "oslobođenjem braće", bilo da su oni prema Solunu bili "bugaraši", ili prema Draču "arnauti". Ili, drugi primer s kraja 20. veka, kada su već davno zaboravljeni i Solun i Drač, Zadar je proglašen srpskim, ali ne zato što su interesi bili na toj strani, već zbog "braće" kojoj prethodi genocid. Spajanjem "nacionalnog identiteta" sa politikom moći zapravo je uspostavljena ideja ekspanzije nacionalnog identiteta kako bi se, s jedne strane, zadovoljio princip širenja i uspostavljanja "velike" države, a s druge, kako bi joj se mogao dati atribut "nacionalna" u prethodno rečenom, redukovanom smislu.

Kako je u nabrojanju osobina srpske nacije "slobodarstvo" zauimalo primarno mesto i kako je njime objašnjavana ne samo borba za slobodu nacije, države i "braće", već i odnosi sa susedima, unutrašnje uređenje i uopšte celina funkcionisanja srpskog društva, potreban je osvrt na shvatanje pojma slobode u ovom krilu srpskih intelektualaca. Pojam "sloboda" u poslednjih sto godina, uglavnom nije izvorno tumačen kao sloboda čoveka ili kao njegovo "prirodno pravo", već kao sloboda etnosa, kolektiva, pa je to shvatanje, delimično opravdano u doba strane dominacije, postalo neopravdano uz egzistenciju države. Sloboda koja se prvobitno identifikovala sa (svojom) državom, koja okuplja "sve" sunarodnike – u koje su ubrojani i oni koji su imali i oni koji nisu imali poželjni identitet ali su "istorijski", precima, teritorijom, jezikom ili verom "pripadali" naciji, i zatim, koja okuplja one koji nisu pripadnici tako shvaćene nacije ali žive na teritoriji koja "pripada" naciji na osnovu istorijskih, kulturnih ili ekonomskih prava – ostala je u istom značenju i kada je država već dugo kao takva postojala, ne spuštajući se nikada na nivo čoveka. "Prirodno pravo" je tumačeno kao pravo etnosa na "slobodu", tj. na širenje teritorije i na stalno sukobljavanje sa onima koji nisu bili "isto" jer su svojim prisustvom osporavali stari ideal slobode etnosa, odnosno etničke države, a svojim u osnovi istim zahtevima za etničkom državom po mogućnosti što većom, definisali se kao "neprijatelji" koji ugrožavaju "prirodno pravo". U tom stalnom zahtevu za etničkom državom, za autentičnošću i za širenjem kao prirodnim (istorijskim, etničkim...) pravom, zaboravila se (osim deklarativno) individua. Jugoslavija je bila skretanje sa ovog puta, značila je potpuno novo tumačenje "države" (ne etničke), "slobode" (ne za etnos), i zato u ovom krugu intelektualaca nikada nije bespogovorno prihvatana. To je bio razlog što se stalno mešalo staro srpstvo sa novim jugoslovenstvom, stara ideja velike države, sa novom idejom jugoslovenskog prostora, staro shvatanje slobode etnosa, sa novim mestom etnosa pored drugih u zajedničkoj državi. Jugoslavija je delimično mirila raznorodne koncepte nacije (otuda i stalno uključivanje Bugara u idealni koncept jugoslovenstva), ali jugoslovenstvo kao nacionalna odrednica nikada nije opšteprihvatano upravo zato što se naciji nije ni prilazilo kao nadedetničkoj, interesnoj, političkoj, "veštačkoj" kategoriji. Naprotiv, ona je romantičarski zadržavana na nivou – ili jezik ili pravoslavlje – i zato se proizvodio stalan sukob sa "drugima" koji su kroz svoja imena, jezik ili religiju na identičan način utemeljivali svoj identitet. Vraćanje, u kriznim situacijama, starom shvatanju "države-slobode" produžavalo je u nedogled, sve do današnjih dana, arhaičan pogled na društvo i onemogućavalo da se prosvetiteljska misao 18. veka utemelji bar na ulasku u 21. vek.